

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Інститут управління, психології та безпеки

Кафедра практичної психології

**ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІВЧАТ СХИЛЬНИХ ДО
ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти
освітнього ступеня «бакалавр»

Лілії ВОЛКОВОЇ

4 курсу денної форми навчання
спеціальність 053 «Психологія»
ОПП «Психологія»

Науковий керівник

кандидат психологічних наук

Петро КОЗИРА

Рецензент

кандидат психологічних наук, доцент

Ольга УГРИН

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

«24» травня 2022 р., протокол № 15

завідувач кафедри практичної психології

кандидат психологічних наук

_____ **Галина ОДИНЦОВА**

Львів
2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ	6
1.1. Суть поняття «протиправна поведінка» особистості.....	6
1.2. Фактори протиправної поведінки підлітків.....	14
1.3. Особистісні передумови формування протиправної поведінки підлітків.	18
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТІСНИХ ПРОЯВІВ АГРЕСІЇ ДІВЧАТ-ПІДЛІТКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ	27
2.1. Методи та процедура дослідження.....	27
2.2.Аналіз результатів емпіричного дослідження.....	28
Висновки до другого розділу.....	37
ВИСНОВКИ.....	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	42
ДОДАТКИ.....	45

ВСТУП

Зміни соціальних цінностей, що відбуваються нині в політичному і соціально-економічному житті країни позначаються на всьому населенні України.

Особливу тривогу викликають факти, що свідчать про зростання кількості злочинів та протиправних дій, які були вчинені неповнолітніми, а також, зростання агресивних проявів серед підлітків і юнацтва загалом.

До причин росту злочинності серед неповнолітніх можна віднести: безконтрольність продажу алкогольних напоїв дітям, неблагополуччя в сім'ї, насильство, аморальний спосіб життя батьків, комерціалізація центрів дозвілля, ігрових залів, спонукають підлітків до здійснення злочинів з метою отримати кошти. Тому вивчення психологічних особливостей неповнолітніх схильних до правопорушення, а також, профілактика та корекція деліквентної поведінки підлітків, залишаються актуальними психолого-педагогічними проблемами науки та практики.

У вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі дослідження, які присвячені деліквентній поведінці особистості, пов'язані головним чином з важкими дітьми та підлітками, які включені у так звану групу підвищеного соціального ризику. Серед українських дослідників проблему відхилень у поведінці неповнолітніх вивчали такі вчені, як А.Амбрумова, Б. Боднарчук, Т. Герасимів, В. Демічева, Н. Максимова, В. Оржеховська, Т. Смирнова та ін. Протиправна (деліквентна) поведінка особистості та її профілактика стала предметом досліджень М. Богомолова, М. Докторович, М. Чуносова та ін.

Сьогодні майже 90 % неповнолітніх правопорушників – це важковиховувані діти, з якими не проводилася належна пропедевтична і корекційна робота. Занепокоєння зумовлює той факт, що останнім часом засоби масової інформації свідчать, про частоту проявів жорстокості дівчат, а також ріст вербальної агресії, яка стала більш брудною та жахливою.

Отже, зростання соціально-психологічної актуальності порушеної проблеми зумовили актуальність теми дослідження «Особистісні особливості дівчат схильних до протиправної поведінки».

Об'єкт дослідження: протиправна поведінка підлітків.

Предмет дослідження: психологічні особливості особистісних проявів агресії дівчат-підлітків, схильних до протиправної поведінки.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні особистісних проявів дівчат-підлітків схильних до протиправної поведінки.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз наукових досліджень проблеми становлення протиправної поведінки особистості.
2. Розглянути особливості розвитку підлітків та чинники делінквентної поведінки.
3. Емпірично дослідити прояви агресивності у підлітковому віці та виокремити **психологічні особливості** особистісних проявів агресії дівчат-підлітків, схильних до протиправної поведінки.

Гіпотеза дослідження: агресивні прояви у підлітковому віці обумовлені соціальними та індивідуально-психологічними особливостями, **психологічні особливості** особистісних проявів агресії дівчат-підлітків схильних до протиправної поведінки мають свою специфіку, в порівнянні з хлопцями-підлітками.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Теоретичні підходи до проблеми делінквентної поведінки особистості (М. Богомолова, М. Докторович, Н. Максимова, В. Оржеховська, А. Лічко, І. Конта ін.); теоретичні положення профілактики та перевиховання підлітків-деліквентів (Я. Коломинський, Н. Максимова, В. Менделевич та ін.); системний підхід до розуміння особистості та її становлення (Г. Балл, М. Боришевський, С. Максименко, А. Фурман, Н. Чепелева); вікові закономірності розвитку особистості в підлітковому віці (Л. Божович, Д. Ельконін, І. Кон, Л. Обухова, М.

Толстих Д. Фельдштейн), основні концепції агресивної поведінки особистості (А. Бандура, А. Басс, Л. Берковіц, А. Дарки, Д. Доллард, Н. Левітов, В. Мак-Дугалл, А. Реан, І. Фурманов та ін.).

Методи дослідження. Аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення матеріалів наукових досліджень проблеми протиправної поведінки особистості, бесіда, тестування, проєктивна методика, кількісний та якісний аналіз одержаних показників, рангування, методи статистичної обробки даних (кореляційний аналіз Спірмена).

Експериментальна база дослідження: У емпіричному дослідженні прийняли участь 120 учнів (60 хлопців та 60 дівчат) 10-15 років (6-9 класи) КЗ ЛОР «Львівська санаторна школа-інтернат № 1 I-III ступенів ім. Богдана-Ігоря Антонича».

Теоретична та практична значущість дослідження. Теоретичні та практичні результати роботи можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях з проблеми деліквентної поведінки особистості, проявів агресивності у підлітків та під час організації профілактичної та корекційної роботи девіантних проявів підлітків практичними психологами, соціальними педагогами, а також представниками ювенальної поліції у роботі з неповнолітніми правопорушниками.

Структура та обсяг роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Основний зміст дослідження на 44 сторінках.

РОЗДІЛ 1

Теоретичний аналіз проблеми протиправної поведінки особистості у науковій літературі

1.1. Суть поняття «протиправна поведінка» особистості

У вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі проблеми, які присвячені протиправній поведінці особистості, пов'язані головним чином з важкими дітьми та підлітками-девіантами, які являють собою групу підвищеного соціального ризику. Серед українських дослідників проблему відхилень у поведінці неповнолітніх вивчали такі вчені, як Б. Боднарчук, Т. Герасимів, В. Демічева, Н. Максимова, В. Оржеховська ін.

У психології девіант характеризується кількома поняттями: важко виховати, кризовий, педагогічно занедбаний, дезадаптований, асоціальний, аморальний підлітки. Підлітковий вік – досить складний період кризового розвитку. За словами К. Левіна, підліток перебуває в стані «маргінальної особистості»: він уже пішов з дитинства, але ще не дорослий [26]. У цьому віці підліток відчуває багато труднощів і не завжди знаходить адаптивні способи впоратися з новою ситуацією.

Девіантна поведінка — це система індивідуальних дій, що відхиляються від загальноприйнятих норм (норм психічного здоров'я, права, культури, моралі тощо).

Поведінкові відмінності можна інтерпретувати як позитивні або негативні. Позитивні відмінності — це нестандартні особистості, що характеризуються оригінальними, творчими ідеями, які мають соціальне значення і загалом свідчать про успішний процес соціалізації та відіграють позитивну роль у випереджаючому розвитку суспільства.

Негативні поведінкові відмінності виникають через неспроможність індивіда засвоїти позитивний соціальний досвід, нездатність відповідати моральним цінностям і нормам поведінки, які відповідають вимогам суспільства, хоча він чи

вона можуть усвідомлювати ці норми. При цьому переривається процес соціалізації особистості, що проявляється в дисбалансі психічних процесів, неправильній перебудові, порушенні процесу самореалізації або уникнення морально-естетичного контролю за власною поведінкою, що призвело до бути соціально дезадаптованим. У зв'язку з цим можна говорити про девіантну особистість – сукупність засвоєних особистісними асоціальними, аморальними підходами до життя, які не відповідають очікуванням суспільства і з часом стають соціальною ситуацією, що перешкоджає самореалізації, особистісному зростанню, причинам розвитку особистості. . девіантний спосіб життя [23].

Як зазначає КонКон, девіантна поведінка індивіда (у негативному сенсі цього слова) поділяється на дві широкі категорії. По-перше, така поведінка відрізняється від стандартів психічного здоров'я, коли йдеться про наявність психопатології. По-друге, така поведінка порушує соціальні та культурні норми, зокрема правові [39]. У нашому дослідженні ми зосередилися на другій категорії і розглянули протиправну поведінку як девіантний тип.

На думку В. Менделевича, девіантна поведінка людини визначається як система дій або індивідуальних дій, що суперечать прийнятим у суспільстві нормам і виявляються в дисбалансі психічних процесів, неузгодженості, порушеннях самореалізації або етичного та естетичного ухилення. контролювати власну поведінку [12].

Іншими словами, враховуючи вищевикладене, можна сказати, що девіантна поведінка – це переважно поведінка, яка суперечить нормам, цінностям і соціальним очікуванням, прийнятим у суспільстві, і яка суперечить правовим і культурним нормам; з іншого боку, поведінка, що відхиляється від норм психічного здоров'я, що виявляється в дисбалансі психічних процесів, розладі адаптації та самореалізації.

Залежно від способу поводження з реальністю та порушення певних норм суспільства девіантну поведінку поділяють на шість типів (видів).

Види девіантної поведінки.

1. Делінквентна поведінка

2. Адиктивна поведінка
3. Патохарактерологічна поведінка
4. Проституція
5. Суїцидальна поведінка
6. Девіації, зумовлені гіперздібностями людини

Антисоціальна – це група видів девіантної поведінки, що суперечать правовим нормам, загрожує соціальному порядку та благополуччю оточуючих людей. До цієї групи входять деліквентний та кримінальний види девіантної поведінки[22]. Окремі девіантні вчинки мають значення не самі по собі, а лише у зв'язку з тим, які особливості особистості, тенденції її розвитку за ними приховані. Р.Овчарова, пропонуючи соціально-педагогічний підхід до розгляду девіацій, вважає, що батькам, учителям, громадськості варто зважати, чи не є особливості поведінки зачатками, витоками майбутніх проступків, порушень моральних, соціальних, правових норм, вимог закону, чи не є вони потенційною загрозою суб'єкту поведінки, розвитку його особистості, оточуючим його людям, суспільству в цілому [22].

Деліквентна поведінка – це поведінка, яка полягає у вчиненні особистістю дрібних правопорушень, за які її не притягують до відповідальності. Може виявлятися у формі бешкетування, хуліганства, коли, наприклад, особистість бажає розважитися, але обирає для цього неприйнятні форми насамперед унаслідок недоліків у своєму вихованні.

Злочинець (злочинець) - соціально неповнолітній неповнолітній, який вчиняє заборонені правопорушником дії; закони та інші нормативні акти. Це насамперед психічно та фізично здоровий учень, який має певний негативний життєвий досвід, викривлені соціально-етичні знання, нездорові звички та потреби, зіпсований поганою освітою чи асоціальним впливом певного середовища [23].

Давайте детальніше розглянемо види злочинної поведінки.

Усі злочини поділяються на тяжкі (злочини) та проступки. Порушеннями є протиправні дії, що регулюються нормами адміністративного, цивільного, трудового та інших законів.

Правопорушення, вчинені неповнолітніми:

- агресивна та насильницька поведінка (образа інших, бійка, плітки тощо);
- егоїстична поведінка (вимагання, дрібні крадіжки, викрадення автомобіля тощо);

бродяжництво [22].

До протиправних дій належать поступки, правопорушення та кримінальні правопорушення. Типовими правопорушеннями, які вчиняються неповнолітніми, є наклеп, систематичне порушення шкільної дисципліни, бійки з однолітками, бійки.

Порушення – це порушення адміністративно-правових норм, що виражаються в дрібних крадіжках, цькуванні, викрадення автомобілів, вандалізм [3].

Кримінальним правопорушенням є протиправне, суспільно небезпечне діяння, кваліфіковане за певними нормами кримінально-процесуального законодавства (насильство, ненавмисне вбивство, тяжке тілесне ушкодження тощо) [3].

Важке виховання є передумовою неліквідної поведінки. Терміни «важко навчається» і «важко виховуються» характеризують дітей з негативним ставленням до навчання та норм моральної поведінки.

Діти, які не є патологічно важкими, як правило, є повноцінними дітьми з порушеннями фізичного здоров'я та ослабленою нервовою системою через незначні порушення чи психотравмуючі фактори. У їх поведінці можуть спостерігатися неадекватні реакції, надмірна агресивність, лицемірство, розбещеність, образа, заздрість.

Найхарактернішими проявами важкого виховання дітей є лінь, схильність до зволікання, безвідповідальність, неорганізованість, неухважність, емоційна нестійкість, слабка здатність протистояти негативному впливу оточуючих.

З точки зору медичних психологів, відмінності в дрібній поведінці поділяються на аномальні (болючі) і непатологічні.

Діти без патології – це, як правило, повноцінні діти з проблемами фізичного здоров'я, дещо порушеною нервовою системою або ослабленими травмуючими

факторами. У їх поведінці можуть спостерігатися неадекватні реакції, надмірна агресивність, лицемірство, розбещеність, образа, заздрість.

Психологи виділяють наступні групи злочинців:

- 1) особи, які вчиняють кримінальне правопорушення за певних обставин або під впливом інших осіб;
- 2) особи з відповідним рівнем правових знань, але пасивним ставленням до інших правопорушників;
- 3) особи, які випадково вчинили кримінальне правопорушення;
- 4) особи, які свідомо порушують правові норми.

Протиправна поведінка — це поведінка особи, яка порушує встановлені та регульовані суспільством правові норми та об'єктивно завдає шкоди окремим особам, громадам, установам та суспільству в цілому.

Поняття «протиправна поведінка» поєднує знижену злочинну поведінку зі злочинним (злочинним) порушенням закону та злочином — порушенням безкарності.

Категорія «злочинець» походить із зарубіжної соціології та кримінології і активно використовується у вітчизняних дослідженнях проблеми поведінкових розладів. Термін «злочин» звичайний для визначення соціально негативної поведінки, пов'язаної з порушеннями правових та інших (моральних, етичних) норм, а юридичний термін «злочин» поширений у міжнародному праві та в кримінології та США. Великобританії та Західної Європи [19].

Злочинна поведінка (лат. *delinquentia* — гріх, тяжкий злочин, провина; *delinquens* — злочинець, злочинець, бунтівник) — це вид соціально неприйнятної поведінки (Н. Смелцер, В. Фокс), до якого входять види відхилень від норми: асоціативність, відп. антисоціальність 7, с. 66].

В окремих випадках і проявах злочинної поведінки вандалізм є деструктивною практикою безглузлого знищення культурних і матеріальних цінностей.

Внаслідок здійснення делінквентних дій особистість може дедалі звикати до думки про їх дозволеність. При цьому, за дослідженням Л. Філонова, спрацьовують спеціальні захисні механізми, за допомогою яких людина може

виправдовувати порушення норм. Це, по-перше, хибні уявлення про те, що існують люди, яким усе дозволено («Правила існують лише для посередностей, а я не такий»). По-друге, ігноруються, знецінюються самі соціальні норми (через смислові бар'єри, коли норми сприймаються як повчання, що вже набридли) [23]. Поступово делінквентна поведінка може трансформуватися в злочинну.

Асоціальна і асоціальна протиправна поведінка пов'язана з такими недоліками соціалізації:

- 1) помилки в організації навчання, які призводять до розвитку асоціальної спрямованості та асоціальної мотивації;
- 2) помилки в розумінні та виконанні соціальних ролей, що призводять до заперечення ролі, нерозуміння соціального сенсу чи відхилення ролі;
- 3) помилки в системі зв'язку;
- 4) помилки в індивідуальному соціальному досвіді, які залежать від батьківських помилок, ідіосинкразії спілкування (наприклад, у сім'ї), засвоєння норм асоціальної поведінки, як негативних моделей ідентифікації;
- 5) помилки соціального контролю, які залежать від неефективної діяльності сім'ї, освітніх і виробничих організацій, правоохоронних органів;
- 6) помилки в соціальній адаптації, які переважно відображають процеси міграції та урбанізації [16].

У загальному розумінні фундаментальне значення категорії «злочинна поведінка» за кордоном відображає невиконання обов'язків, почуття провини; у другому значенні слово «злочин» вживається рідше і виражає найменшу тяжкість злочину серед синонімів [19].

Слід зазначити, що єдиного підходу до визначення поняття «злочинна поведінка» серед українських науковців досі немає. У літературі цей термін вживається в різних значеннях. Дослідник А. Личко, який ввів поняття «злочин» у практику ювенальної психіатрії, обмежив їх незначними асоціальними вчинками, які не підлягають кримінальній відповідальності [39, с. 12]. Серед них – кидання школи, вступ в асоціальну групу, дрібне хуліганство, цькування слабких, забирання мало грошей.

Він зазначив, що В. Ковальов заперечував проти такого тлумачення злочину, оскільки вважав злочинну поведінку злочинною [7].

Набуття злочинності зумовлене низкою суб'єктивних та об'єктивних факторів, у різних контекстах: органічному, особистому, соціальному та безособовому, які досить тісно пов'язані між собою; їх ретельне вивчення створить умови для подальшого вирішення та запобігання цієї актуальної проблеми [6].

У вузькому сенсі слово «злочин» є синонімом злочину, індивідуальної та колективної злочинної поведінки. «Злочинність» науковці розглядають як кримінологічну категорію, тобто сукупність фактично вчинених протиправних дій, кожне з яких передбачає кримінальну відповідальність, а також величезне негативне соціально-правове явище з певними закономірностями, кількісними та якісними характеристиками. [7]. У ширшому сенсі він використовується як зонтичний термін для різних форм відхилень, від найнебезпечніших видів, таких як правопорушення та проступки, до дисциплінарних порушень та недотримання правил [6].

До таких компонентів належать: по-перше, «злочинна поведінка» — завжди поведінка, що відхиляється від норми; по-друге, це поведінка, яка порушує правові норми, і по-третє, категорія «злочинна поведінка» складається з індивідуальних поведінок представників певного віку. Вчені зазвичай погоджуються щодо визначення першої та другої ознаки, а думки щодо третьої характеристики істотно розходяться [1].

Соціальні відмінності: егоїзм - злочини, правопорушення (крадіжка, пограбування, захист), пов'язані з наміром отримати гроші, гроші або майно; агресивна спрямованість - дії проти особи (образа, вандалізм, побиття); соціально-пасивний тип - бажання відійти від активного способу життя, ухилення від службових обов'язків, готовність вирішувати особисті та соціальні проблеми (ухилення від виконання службових обов'язків, алкоголізм, наркоманія, вживання наркотиків, самогубство). Вчиненню злочинів часто передують постійно аморальна поведінка особи. Девіантна поведінка часто є

результатом патогенного, психічного або соціального неправильного застосування підлітком.

Основні форми делінквентної поведінки належать до перших двох орієнтацій, а саме до егоїстичної або агресивної: вандалізм, крадіжка, пограбування, вандалізм, фізичний напад, наклеп, шахрайство, хабарництво, вимагання, зловживання службовим становищем, підробка, виробництво неякісної продукції тощо. [6].

Психологи виділяють наступні групи правопорушників:

- 1) особи, які вчиняють кримінальні правопорушення під впливом певних обставин або середовища;
- 2) особи з достатніми юридичними знаннями [7].

Найбільш поширеним злочином серед підлітків залишаються злочини проти майна: крадіжки, пограбування, вимагання або шахрайство – у групі підлітків 16-17 років на них припадає приблизно три чверті всіх випадків порушення закону, а в групі підлітків від 14 до 15 років – переважна більшість злочинів відбувалися саме проти чужого майна.

Причинами зростання підліткової злочинності є безконтрольний продаж алкоголю дітям, нещастя сімей, насильство, аморальний спосіб життя батьків, комерціалізація центрів дозвілля, відеотеок та ігрових кімнат, які спонукають підлітків до злочинів. Молодь, яка кидає школу і ніде не працює, швидко потрапляє в поле зору злочинних угруповань.

Поведінкові розлади, що призводять до криміналізації дітей та підлітків, виникають з різних причин, тому в нашому дослідженні важливо розглянути ключові фактори злочинної поведінки підлітків.

1.2. Фактори протиправної поведінки підлітків

Існують різноманітні взаємопов'язані фактори, що обумовлюють генезис протиправної (деліквентної) поведінки. Це індивідуальний фактор, який діє на рівні психобіологічних передумов девіантної поведінки і ускладнює соціально-

психологічну адаптацію особистості. Педагогічний фактор проявляється у недоліках шкільного, сімейного та професійного виховання. Це психологічний фактор, що виявляє несприятливі особливості взаємодії особистості з навколишнім середовищем і проявляється в активному та вибірковому ставленні особистості до оточення, норм і цінностей, психолого-педагогічному впливі та саморегуляції своєї поведінки. Соціальний фактор визначається соціальними, економічними, політичними та іншими умовами суспільства.

Передумовою виправлення та реабілітації неповнолітнього, який порушує правила, є подолання факторів, що перешкоджають розвитку його протиправної поведінки, що негативно впливає на розвиток її особистості.

Протипорушна поведінка є наслідком нездатності чи небажання особи знайти дозволений законом спосіб задоволення власних потреб. Сучасна наука відкидає ідею про те, що люди схильні діяти незаконно. Причини протиправної поведінки можна знайти в соціальних умовах існування людини та в особливостях особистості, що знижують адаптивність людини, особливо в її мотиваційній сфері, ціннісних орієнтаціях та особливостях емоційної, вольової та інтелектуальної сфер. Соціальні проблеми створюють складні життєві ситуації, в яких людина, з одного боку, порушує правові норми, а з іншого – впливає на розвиток особистості людини.

Особисті якості людини ускладнюють оцінку ситуації, не дозволяють їй прийняти відповідне рішення, свідомо контролюють свою поведінку, протистоять негативному впливу оточуючих.

Соціальні детермінанти злочинності включають:

- загострення соціальних проблем (зниження зайнятості та рівня праці, житла тощо);
- недосконалість законодавства;
- недоліки в роботі правоохоронних органів;
- неефективна робота соціально-культурних закладів, обмежені можливості змістовного проведення дозвілля;
- недоліки в педагогічній роботі в навчальних закладах;

- Впровадження насильства, романтизація кримінального способу життя в шоу ЗМІ, сучасному масовому кіно та популярній музиці;
- низький рівень правової та педагогічної культури населення;
- поширення алкогольної та наркотичної залежності;
- недостатній соціальний захист населення;
- відсутність соціально-психологічної підтримки населення тощо [5].

Ці фактори так чи інакше впливають на життя всіх людей і призводять до поширення злочинної поведінки як соціального явища.

Розвитку образливої поведінки конкретної дитини в основному сприяють особливості її мікросередовища (сім'я, школа, неформальна група), особливо такі, як проживання в криміногенному середовищі, виховання в аварійних і кризових сім'ях, недостатня освіченість. індивідуальний підхід до проблемних дітей у навчальних закладах, негативний вплив асоціальних однолітків.

Серед факторів, пов'язаних із сім'єю дитини та призводять до соціального насильства, можна виділити наступні:

- безпосереднє залучення дитини до злочинності, виховання в дусі асоціальних цінностей;
- жорстоке поводження з дітьми, насильство над дітьми, жорстокі методи виховання;
- недостатня увага батьків до дитини, виховання, задоволення її потреб, нехтування її інтересами;
- відсутність матеріальних умов у сім'ї для повноцінного розвитку, утримання та виховання дитини;
- довіряти навчання дитини педагогічно непридатним особам (наприклад, старші діти) та особам з обмеженими можливостями впливати на педагогіку дитини (літні люди, сусіди, знайомі тощо);
- передача агресії від дорослих до дитини, викликана іншою проблемою;
- Залучення дитини до батьківського конфлікту, дитячого змагання, атмосфери емоційної напруги, взаємної ворожості;

— неадекватний стиль виховання та порушення педагогічної позиції батьків у благополучних сім'ях (надмірна опіка, гіпотонія, емоційна занедбаність дитини тощо);

– неприйняття вікових змін у дитини в підлітковому віці – батьки не враховують вікові потреби підлітка, висувають вимоги до його поведінки та використовують неприйнятні для підліткового віку виховні прийоми [5].

Дія цих факторів може призвести до незадоволеності фізичними та соціальними потребами дитини; розвиток асоціальних цінностей і стереотипів щодо злочинної поведінки дитини, загальної безграмотності; педагогічна занедбаність, відставання у фізичному, розумовому та культурному розвитку; підвищення загальної тривожності та агресивності дитини, розвиток комплексу неповноцінності, низька самооцінка, невпевненість у собі; низький авторитет батьків щодо дитини, пошук прикладів поза сім'єю; пошук захисту та підтримки дітей у оточенні однолітків або сторонніх дорослих; бажання самоствердитися, підвищити свідомість через ризиковані, особливо гріховні вчинки [5].

До соціальної дезадаптованості дитини в навчальному закладі та неформального спілкування можуть призвести такі фактори:

- відсутність індивідуального педагогічного підходу до дитини з боку педагогів; дитина «важка», «недостатня», «непридатна» тощо.
- переслідування, клеймлення чи нехтування дітьми, які перебувають у групі ризику або залишаються в групі;
- міжгрупові конфлікти в школі та міжособистісні конфлікти в класі;
- безпосередня причетність до злочинності та вживання алкоголю, наркотиків та токсичних речовин у неформальній групі;
- негативний вплив керівника [8].

Внаслідок цих факторів, з одного боку, дитина втрачає впевненість у собі, стає агресивнішою та не має можливості самоствердитися в рамках соціальних норм, а з іншого – починає орієнтуватися на асоціальні цінності та потрапляє в молодіжні групи.. , де ви можете розраховувати на розуміння та підтримку.

Слід зазначити, що негативні мікросоціальні умови не завжди призводять до цих наслідків. У будь-якому випадку це послаблює здатність дитини адаптуватися, задовольняти свої потреби, долати складні життєві ситуації. Вплив родини, формальних і неформальних груп, як правило, безпосередньо не закріплює протиправну поведінку підлітків, але негативно впливає на формування особистості людини.

1.3. Особистісні передумови формування протиправної поведінки підлітків

Особисті передумови розвитку протиправної поведінки включають такі особливості темпераменту, пізнавальної та емоційної волі, характеру, світогляду, мотивації та цінностей дитини, які роблять її чутливою до психотравмуючих ситуацій та її здатності знижувати опірність соціальне суспільство. впливати та знаходити законні шляхи їх подолання. До таких факторів належать:

1. Незадоволені потреби. Злочини, як правило, спрямовані на задоволення повсякденних потреб людини (фізіологічні потреби, потреби в безпеці, членство в групі, визнання, самореалізація, самореалізація тощо). Таким чином, мотивом злочину, як правило, є не аномалія потреб, а нездатність чи небажання особи законно задовольнити свої щоденні потреби.
2. Психофізіологічні розлади. Дослідження виявило залишкові симптоми органічного ураження центральної нервової системи внаслідок вроджених і травматичних ушкоджень і захворювань у ряду неповнолітніх правопорушників. Однак причиною злочинів дитини є не самі психофізіологічні розлади, а їхнє занедбаність у вихованні дитини.
3. Дезадаптивні емоційно-вольові риси. Девіантна поведінка обумовлена емоційно-вольовими властивостями або їх поєднанням, які утруднюють об'єктивну, раціональну оцінку ситуації (дратівливість, впертість), самостійне прийняття та виконання рішень (нерішучість, нестійкість, несамостійність, конформізм і невідповідність конформізм). засоби вирішення проблемної

ситуації (агресія, жорстокість). Іноді злочинна поведінка підлітків є результатом невдалого бажання позбутися рис, які вони сприймають як негативні (гіперкомпенсовані), таких як страх, тривога.

4. Особливості розвитку пізнавальної сфери. Деякі підлітки відстають у загальному розумовому розвитку або в розвитку індивідуальних пізнавальних процесів, мови та уваги через травми, хвороби та недоліки в навчанні. Такі діти часто не справляються з учительськими обов'язками, погано навчаються в школі, не користуються популярністю серед однокласників, можуть зазнавати знущань і насмішок. Якщо вихователі не підходять, не застосовують корекційні прийоми, не карають таких дітей, у таких дітей втрачається бажання вчитися, а їх комплекс неповноцінності, низька самооцінка, дурість, самоствердження, схильність до самооборони є ризикованими або делікатними діями.

5. Виховна занедбаність. Якщо дитина через девіантну поведінку батьків, невиконання батьківських обов'язків або педагогічні недоліки не отримує належного догляду, виховання в сім'ї, вона може відставати від однолітків у фізичному розвитку, пізнавальному розвитку, вольових здібностях, культурі, відсутності елементарних знань і навичок для успішного навчання, навчання, робота в команді, самообслуговування і т. д. Такі діти стигматизуються, можуть порушувати дисципліну, можуть вчиняти протиправні дії, тому що вони просто не знають правил або не знають, як поводитися по-іншому, щоб задовольнити свої потреби.

6. Стереотипи асоціальної та дезадаптивної поведінки. Деякі підлітки засвоюють стереотипи агресивної, аморальної, злочинної поведінки, отримують позитивне підкріплення (заохочення) після перших спонтанних спроб або слідкують за успішною поведінкою інших.

7. Невірні уявлення, хибні уявлення та переконання. Помилкові, ірраціональні уявлення, які суперечать дійсності, правовим і моральним нормам, але поширені в певних групах, можуть призвести до злочинності.

8. Відсутність комунікативних навичок. Деякі підлітки вдаються до протиправних дій, особливо до насильства, тому що не вміють позитивно і

впевнено вирішувати певні ситуації у стосунках з іншими: доводити свою позицію, розуміти один одного та конструктивно вирішувати конфлікти. вступити в новий колектив, попросити допомоги або відмовитися від тиску однолітків, маніпуляцій і т. д. Якщо підліток зазнає невдачі в таких ситуаціях, або просто очікує цього, він може досягти своєї мети силою, залякати опонента і зняти емоційне напруження.

9. Невирішені особисті проблеми, міжособистісні конфлікти. Невирішення таких проблем може призвести до незаконних дій підлітка, щоб захистити свої інтереси в конфлікті, утвердити себе та інших, підвищити обізнаність з цими проблемами (наприклад, гроші, предмети розкоші), терпіти інших людей або агресію, викликану проблемами з предметами.

10. Невпевненість у собі, недостатня самооцінка. Підліток із заниженою самооцінкою, переконаний у своїй некомпетентності та невдачності, може вчинити гріх лише тому, що він не вірить, що зможе досягти своєї мети соціально прийнятним способом, або тому, що хоче висловити свій протест, подолати дискомфорт. , переважають . сам.

11. Зовнішнє місце огляду. Місце контролю - людина схильна бачити причини та відповідальність своїх дій самостійно або в зовнішніх обставинах. Люди із зовнішнім контролем вважають, що те, що з ними відбувається, особливо проблеми, є результатом зовнішніх впливів, обставин, дій інших, і вони просто змушені так чи інакше діяти. Зовнішня ситуація підлітка часто призводить до вчинення злочину, оскільки він не вважає себе відповідальним за свої дії.

12. Низький культурний рівень, нерозвинені суспільно корисні інтереси. Відсутність інтересу та невпевненість щодо особистих пріоритетів можуть лежати в основі незаконної поведінки підлітків. Якщо дитина не бачить перспективи для власного розвитку, вона зосереджується на задоволенні короткострокових потреб. Якщо для цього у дитини не розвинений інтерес до культури, високого мистецтва, пізнання світу, створення краси тощо, вона шукає примітивних насолод, для яких може знайти засоби через злочинну поведінку.

13. Асоціальна спрямованість особистості. У підлітків система ціннісних орієнтацій все ще знаходиться в зародковому стані та є суперечливою, і цінності підлітків зазвичай переглядаються в підлітковому віці. Однак деякі свої асоціальні цінності підліток уже запозичив у батьків чи однолітків, творів масової культури та ЗМІ. Проте, як наслідок, асоціальна ціннісна орієнтація у підлітків можлива лише в тому випадку, якщо ви ростете в асоціальному середовищі.

14. Прояви підліткової кризи. Підлітки мають підвищений ризик скоєння злочинів через психологічні особливості віку та типові поведінкові реакції підлітків (емансипація, групування, наслідування, компенсація тощо), які впливають на вирішення їхніх проблем. Ці реакції є цілком природними у підлітків, але конфлікт з дорослими та їх невміла виховна діяльність можуть призвести підлітків до вчинення злочинних дій та призвести до закріплення протиправної поведінки [39].

Наявність цих ознак у підлітковому віці не обов'язково призводить до протиправної поведінки, але прогресування деяких з них значно підвищує ризик вчинення дитиною кримінального правопорушення за несприятливих обставин. Певні особистісні особливості можуть призвести до протиправної поведінки лише за умов асоціальної ціннісної орієнтації. До таких якостей можна віднести активність, ініціативність, кмітливість, винахідливість, підприємливість, лідерські здібності. Однак ті ж риси можуть стати резервом для ресоціалізації, оскільки допомагають неповнолітньому адаптуватися. Важливо виявити і підтримувати ці характеристики, а також знайти ресурси в мікросередовищі дитини; підтримка батьків, членів сім'ї підлітка, інших осіб, вчителів, представників влади тощо.

Психологічною ознакою делінквентної поведінки зазвичай є агресія. Агресивна поведінка - це форма девіантної поведінки, яка проявляється в агресії та деструктивних діях з різним ступенем послідовності в різних ситуаціях і має на меті нашкодити або образити інших,

Клейберг Дж. [39].

Агресія — це фізична або вербальна поведінка, спрямована на заподіяння шкоди іншим (фізичну, психологічну). Розрізняють форми агресії: фізичну (фізичний напад) і вербальну (словесні образи, підривні та іронічні висловлювання на адресу когось). Агресія - це риса особистості, яка виражається в готовності до агресивної поведінки. Необхідно розрізняти «ворожу» та «інструментальну» агресію. Джерелом ворожої агресії є гнів, кінцевою метою є пошкодження. Якщо шкода є не самоціллю, а лише засобом, таку агресію називають інструментальною. Більшість вбивств є результатом ворожнечі. Близько половини – це результат бійок, а інші – результат любовних трикутників або бійок, розпочатих людьми у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Такі вбивства є імпульсивними, результатом емоційних спалахів – тому навіть покарання агресора смертю (за даними 110 країн) не зменшує кількість таких злочинів.

Існує також контактна агресія (напад, насильство, застосування холодної зброї тощо) та дистанціювання (зазвичай з вогнепальною зброєю). Крім того, агресія поділяється на зовнішню (самоагресія), яка зосереджується на навколишньому середовищі, і внутрішню (самоагресія), яка зосереджує людей на собі.

Існують наступні види агресивних дій (глибока-темна):

- 1) Фізична агресія (напад, фізичні дії).
- 2) Непряма агресія (плітки, жарт, крики, постукування ногою).
- 3) Схильність до роздратування (схильність до прояву негативних емоцій при найменшому емоційному збудженні).
- 4) Негативізм (опозиційна поведінка від пасивного опору до активної боротьби).
- 5) образа (здрісль і ненависть до інших через їхні реальні чи уявні дії).
- 6) Підозрілість (від недовіри та розсудливості до переконання, що всі інші завдають шкоди чи мають намір це зробити).
- 7) Вербальна агресія (сварка, крик, погроза, лайка). Різні види агресивних дій можуть бути викликані різними факторами і є частиною різних типів девіантної поведінки (злочинної, злочинної, асоціальної, адиктивної).

Більшість науковців наголошують на тому, що у підлітковому віці агресивна поведінка підсилюється та змінюється за характером проявів, що обумовлено перехідними аспектами від дитинства до дорослості. Підліток виходить на якісно нову соціальну позицію, яка формує її свідоме ставлення до себе як дорослого. Збільшується невідповідність між психічним і фізіологічним розвитком, що веде до інтенсивних суперечок з оточенням.

Згідно з Е.Еріксоном, основним завданням цієї вікової стадії є інтеграція Я-образів у єдину цілісну систему. Почуття особистісної ідентичності, на відміну від змішання соціальних ролей, представляє собою впевненість у тому, що внутрішня тотожність, підготовлена минулим індивіда, поєднується з тотожністю уяви про себе у перспективі. Сильні сумніви, що супроводжували дитину на попередніх стадіях, можуть суттєво заважати становленню ідентичності підлітка і провокувати на делінквентні вчинки. Успішне подолання кризи цього періоду дозволить підлітку „вберегти себе від розпаду” [38, с.367].

Сучасний підліток живе в суперечливих за своїм змістом умовах. Зокрема, Л.Семенюк пов’язує це з темпом та ритмом технічних реформувань, що пред’являють молоді нові вимоги; насиченим, інколи суперечливим характером інформації, що глибоко впливає на психіку підлітка, який ще не має чітко визначеної життєвої позиції; з екологічними та економічними кризами суспільства, що викликають у підростаючої молоді переживання безнадійності та роздратування. Підлітки більше, ніж інші вікові групи, страждають від соціальної нестабільності, моральної обстановки в країні, «коли старі ідеали втрачені, а нові ще не сформовані» [27, с.37].

Через «потребу у події» розглядає підліткову агресію М.Розін [16]. Наприклад, прагнення підлітка-неформала вийти за межі нормативності і таким чином самовизначитися веде до конфлікту з батьківськими цінностями. Агресія у таких випадках стає психологічним засобом протистояння спокусі. Воюючи з сім'єю, підліток насправді намагається зруйнувати одну з небажаних частин свого «Я» з метою самозміни.

Наступними по частоті прояву в указаний період у хлопців займає фізична агресія, а у дівчат – вербальна. В більш старшому віці (14-15 років) у хлопців домінує негативізм і вербальна агресія, а у дівчат – вербальна. Зокрема, дослідниця Л.Семенюк також відмічає, що незалежно від віку, у хлопців усі форми агресивної поведінки виражені більше, ніж у дівчат » [27, с.31].

Подібна тенденція спостерігалась досить довго, але останнім часом засоби масової інформації свідчать, що частота проявів жорстокості дівчат навіть збільшилась, а вербальна агресія стала більш брудною та жахливою. Так, в дослідженні Т.Говорун існує посилання на узагальнені експериментальні дані Дж.Хайд, згідно з якими статеві відмінності в проявах агресії хоч і простежуються в більшості досліджень, але не мають статистично значущої різниці. Крім того, відмінність в показниках агресивності була зафіксована лише щодо фізичного насильства і не виявлена для інших видів агресивності. Причому істотних статевих відмінностей не спостерігається протягом всього дитинства аж до юнацького віку. Цю невелику різницю науковці пов'язують з впливом соціального середовища, яке всіляко заохочує хлопців до вияву агресії як прояву справжнього чоловічого характеру [10, с.44].

Отже, прояви агресії, будучи в кожному окремому випадку результатом складних механізмів взаємодії суб'єкта з оточенням, мають ряд характерних причин, що визначають процес виникнення та закріплення протиправної поведінки.

Висновки до першого розділу

Протиправна поведінка– поведінка особи, яка порушує встановлені та регульовані суспільством правові норми та об'єктивно завдає шкоди окремим особам, спільнотам, установам та суспільству в цілому. Поняття «протиправна поведінка» поєднує знижену злочинну поведінку зі злочинним (злочинним) порушенням закону та злочином – порушенням безкарності. Набуття злочину зумовлене рядом суб'єктивних та об'єктивних факторів, у різних контекстах: органічному, особистому, соціальному та безособовому, які дуже тісно пов'язані між собою.

Особисті передумови розвитку протиправної поведінки включають такі особливості темпераменту, пізнавальної та емоційної волі, характеру, світогляду, мотивації та цінностей дитини, які роблять її чутливою до психотравмуючих ситуацій та її здатності знижувати опірність соціальне суспільство. впливати та знаходити законні шляхи їх подолання.

Психологічною ознакою делінквентної поведінки зазвичай є агресія. Агресивна поведінка — це форма девіантної поведінки, яка з певною послідовністю проявляється в агресії та деструктивних діях, спрямованих на знуцання чи образу інших у різних ситуаціях.

У підлітковому віці агресивна поведінка посилюється і її прояв змінюється через перехід від дитинства до дорослості. Підліток вступає в якісно нову соціальну позицію, яка свідомо формує його ставлення до себе як дорослого. Розрив між розумовим і фізіологічним розвитком збільшується, що призводить до гарячих дискусій з навколишнім середовищем. Більшість дослідників зазначають, що всі форми агресивної поведінки, незалежно від віку, більш виражені у хлопчиків, ніж у дівчат. Однак останнім часом ЗМІ повідомили, що насильство над дівчатами почастишало, а вербальна агресія стала більш неприємною і жахливою.

Розділ 2

Емпіричне дослідження психологічних особливостей особистісних проявів агресії дівчат-підлітків схильних до протиправної поведінки

2.1. Методи та процедура дослідження

Основними завданнями нашого емпіричного дослідження є вивчення намірів підлітків до прояву агресії та виділення особистісних особливостей дівчат-підлітків схильних до протиправної поведінки.

Для виконання завдань нашого дослідження ми обрали наступні діагностичні методики:

1. Опитувальник Басса-Дарки для вивчення форм агресивних реакцій особистості [20, с.230-234],
2. Проективна методика М. Друкаревича «Неіснуюча тварина» [20, с.185-190].

У емпіричному дослідженні прийняли участь 120 учнів (30 хлопців та 30 дівчат) 10-15 років (6-9 класи) КЗ ЛОР «Львівська санаторна школа-інтернат № 1 I-III ступенів ім. Богдана-Ігоря Антонича».

Варто звернути увагу, що школа-інтернат призначена для дітей з серцево-судинними захворюваннями. Вихованці школи-інтернат дотримуються розпорядку дня, у школі-інтернат проводиться гурткова робота, навчальні консультації у другій половині дня, виховні заходи, екскурсії. Діти, які мають батьків відвідують їх на вихідних.

Нами було проведено бесіди з вчителями, вихователями та психологом школи-інтернат з метою виокремлення підлітків, які схильні до протиправної поведінки, тобто мали неодноразові порушення правил поведінки. А також ми ознайомились з психолого-педагогічними характеристиками підлітків та сформували вибірку. Зокрема, у групу досліджуваних нами підлітків було включено учнів, які прогулювали уроки, здійснювали хуліганські вчинки, фізичне та вербальне насильство, булінг по відношенню до інших учнів. Виділення особистісних особливостей дівчат-підлітків схильних до протиправної поведінки нами здійснено на основі порівняльного аналізу результатів емпіричного дослідження намірів хлопців-підлітків та дівчат-підлітків до прояву агресії різних вікових груп. Тобто нами виокремлено по 20 дівчат та 20 хлопців кожної вікової групи, а саме 10-11 років, 12-13 років та 14-15 років. Це дало нам можливість простежити вікову динаміку прояву форм агресії у підлітковому віці загалом, а також прослідкувати специфіку форм прояву агресії у хлопців і дівчат та виокремити особливості агресивних проявів дівчат схильних до протиправної поведінки.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

У результаті проведеного тестування за опитувальником Басса-Даркі ми отримали наступні дані, які свідчать про наявність певної динаміки у проявах агресії підлітками різних вікових груп, що представлені у табл. 2.1., показники якої подані у середніх балах по шкалах тесту.

Таблиця. 2.1. Вікові особливості прояву форм агресії у підлітковому віці n=60

Форми прояву агресії	Підлітки різних вікових груп		
	10-11 років	12-13 років	14-15 років
Фізична агресія	5,2	7,3	7,1
Побічна агресія	4,1	6,4	4,1
Роздратування	4,8	5,2	5,5
Негативізм	5,1	7,6	6,9
Образа	5,0	6,5	5,6
Підозрілість	4,3	5,3	4,8
Вербальна агресія	5,1	6,7	6,9
Почуття провини	6,9	6,6	5,1

Виявилось, що у підлітків 10-11 років простежуються незначні відмінності по частоті проявів між такими формами агресії як: фізична (середній бал – 5,2), вербальна агресія (5,1 бал), негативізм (5,1 бал), образа (5,0 бал), роздратування (4,8 балів). Переважає почуття провини (6,7 балів), найменше виражені побічна агресія (4,1 бал) та підозрілість (4,3 балів). Ці показники наближені до даних, отриманих в дослідженні Л. Семенюк [49, с.40-41].

У підлітків 12-13 років порівняно з учнями 10-11 років відбувається більш суттєва диференціація між різними формами прояву агресії (рис. 2.1). Так, у 12-13 років помічено скачок показників фізичної агресії (з 5,2 балів у 10-11 років до 7,3 балів у 12-13 років), негативізму (з 5,1 до 7,6 балів відповідно), образи (з 5,0 до 6,5 балів відповідно). Зростають прояви вербальної агресії (з 5,1 до 6,7 балів) та підозрілості (з 4,3 до 5,3 балів), а почуття провини, навпаки – має тенденцію до зниження: з 6,9 балів до 6,6 балів.

У підлітків 14-15 років продовжується зменшення показників почуття провини (з 6,6 у 12-13 років до 5,1 бала у 14-15 років) та образи (з 6,5 до 5,6 балів відповідно) на фоні домінуючих фізичної (7,1 бал), вербальної (6,9 балів) форм агресії та негативізму (6,9 балів), що залишаються, як і раніше, на високому рівні.

Порівняння отриманих результатів дає підстави стверджувати, що найбільша динаміка прояву агресії у бік зростання відбувається при переході від молодшого до середнього підліткового віку (рис. 2.1).

На 12-13 років приходить пік проявів таких форм агресії як негативізм (7,6 балів), фізична агресія (7,3 бали), образа (6,3 бали), підозрілість (5,3 бали). Крім показників почуття провини та побічної агресії, підвищенні показники агресії залишаються стабільними й у старших підлітків (14-15 років), що вказує на необхідність починати проводити корекцію прояву агресії підлітків саме в 12-13 років.

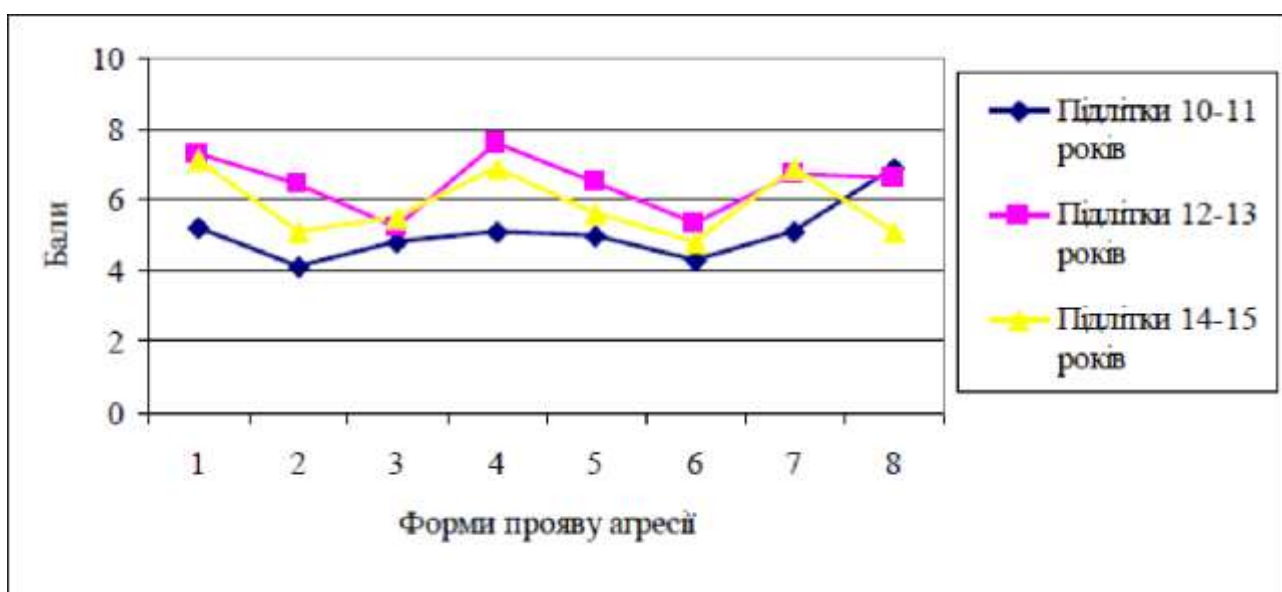

Рис. 2.1. Вікова динаміка прояву різних форм агресії у підлітковому віці

Примітки:

- 1 – фізична агресія; 5 – образа;
- 2 – побічна агресія; 6 – підозрілість;
- 3 – роздратування; 7 – вербальна агресія;
- 4 – негативізм; 8 – почуття провини.

Отже, в 12-13 років спостерігається тенденція до збільшення агресивних проявів. Домінуючою стає така форма агресії як негативізм. Протистояння до встановлених норм та правил є характерною ознакою, що супроводжує почуття дорослості підлітка. Але статистично значущі зв'язки між негативізмом та фізичною (коефіцієнт кореляції становить $r_s = 0,67$, що є статистично значущим при $p \leq 0,01$), вербальною ($r_s = 0,48$, при $p \leq 0,01$) та побічною агресією ($r_s = 0,25$, при $p \leq 0,05$) вказують на те, що негативізм підлітків може приймати форми як

відкритого агресивного опору у вигляді вербального або фізичного нападу, так і прихованих, непрямих агресивних дій, а також образи ($r_s = 0,29$, при $p \leq 0,05$).

Фізичні агресивні прояви, які значно зростають в цей період, мають місце на фоні вербальної агресії ($r_s = 0,36$, при $p \leq 0,01$), підозрливості ($r_s = 0,27$, при $p \leq 0,05$), образи ($r_s = 0,39$, при $p \leq 0,01$).

Побічна агресія, яка значно поступається фізичним проявам, позитивно корелює з роздратуванням ($r_s = 0,31$, при $p \leq 0,01$), яке, в свою чергу, взаємопов'язане з вербальною агресією ($r_s = 0,28$, при $p \leq 0,05$). Тобто, негативні почуття, що виникають при найменшому збудженні, відреаговуються як прямими так і побічними агресивними діями.

Почуття провини в інтерпретації авторів тесту ототожнюються з аутоагресивним патерном. Питання цієї шкали тесту («Мене пригнічує, що я мало роблю для свої батьків», «Невдачі мене засмучують», «Коли я поводжусь неправильно, мене мучать докори сумління», тощо) скоріше наводять досліджуваного на думку про відповідальність за свою поведінку, шкодування за свої вчинки, а також можуть виступати корелятами низької самоповаги, самоприниження.

Нами не зафіксовано позитивних кореляційних зв'язків почуття провини з іншими шкалами тесту. Відсутність жодних позитивних зв'язків показників почуття провини з іншими шкалами тесту, а також заперечна їх кореляція з негативізмом ($r_s = -0,26$, при $p \leq 0,05$) та фізичною агресією ($r_s = -0,28$, при $p \leq 0,05$) свідчать, на нашу думку, про низьку самокритичність підлітків 12-13 років до власних агресивних дій, скоєних по відношенню до інших.

Крім вікових, доцільно представити також ряд статевих відмінностей у проявах підліткової агресії, відповідно до завдань нашого дослідження. Хлопці та дівчата в цей період відрізняються особливостями психічного розвитку: у дівчат він починається на 2 роки раніше, ніж у хлопців і раніше закінчується [2; 26; 41; 55]. Кількісні показники розподілу форм агресії підлітків 12-13 років за статевою ознакою представлені на гістограмі (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Форми прояву агресії у хлопців та дівчат 12-13 років

Примітки:

- 1 – фізична агресія; 5 – образа;
- 2 – побічна агресія; 6 – підозрілість;
- 3 – роздратування; 7 – вербальна агресія;
- 4 – негативізм; 8 – почуття провини.

Аналіз отриманих даних показав, що найвищий показник у хлопців з такої форми агресії як негативізм – 8,2 бали, тоді як у дівчат цей бал значно нижчий – 6,9. У хлопців, в порівнянні з дівчатами, відмічається перевага фізичної агресії: відповідно 7,6 та 6,0 балів. Незначна різниця простежується у вживанні вербальної агресії, яка майже в однаковій мірі властива як хлопцям (7,0 балів), так і дівчатам (6,8 балів). За результатами опитування виявилось, що для дівчат найбільш характерними є такі вербальні агресивні прояви як скарги, клеми, образи, плітки, наговори, а для хлопців – лайка (часто нецензурна), обзивання. Побічні ж агресивні дії в незначній мірі, але мають перевагу у дівчат: 5,5 та 5,2 бали відповідно. Більш значна різниця простежується у виборі дівчатами образи як агресивної форми взаємодії: у них цей показник досягає 6 балів, тоді як у хлопців він знаходиться на рівні 4,8 балів. Тенденцію першості мають у дівчат показники прояву почуття провини: 6,7 балів та 6,3 балів - відповідно, що

ймовірно пов'язано з більш вираженою чутливістю, емоційністю дівчат, схильністю до самозвинувачення.

Отже, агресія дівчат відрізняється від чоловічої не лише кількісними показниками, а й характером прояву, що вказує на складність статево-рольових відмінностей у розвитку сучасних підлітків. На наш погляд, підсилення образу сильної, незалежної жінки засобами масової інформації та суспільними вимогами відбивається в свідомості молоді дівчини принаймні бажанням відповідати маскулінному зразку, що веде до викривлення статево-рольової поведінки, а відтак збільшується ризик прояви протиправної поведінки.

Отже, аналіз та узагальнення кількісно-якісних даних дослідження дало нам підстави для визначення рівнів прояву агресії підлітками, критеріями яких стали показники шкал тесту Басса-Даркі: фізичної, побічної, вербальної агресії, негативізму, роздратованості, образи, підозрливості, почуття провини. Особливо враховувалась нами фізична форма як найдеструктивніший прояв агресивної поведінки, яка найбільш наближена до протиправної.

Використання методики «Неіснуюча тварина» [144, с.185-190] в якості допоміжної виявило суттєвий збіг кількісного розподілу досліджуваних на групи за рівнями прояву агресії на основі показників опитувальника Басса-Даркі та даними цієї проективної методики. В малюнках підлітків з високим рівнем прояву агресії зустрічається щонайменше 3-4 критерії виділеного І. Фурмановим агресивного симптомокомплексу. Порівняльний аналіз кількісних показників тесту «Неіснуюча тварина» і опитувальника Басса-Даркі представлений у табл. 2.3.

Якісний аналіз малюнків досліджуваних дозволили отримати дані стосовно характеру агресії підлітків 12-13 років.

Так, у малюнках тварин підлітків з високим рівнем агресії присутнє вимальовування зубів, яке інтерпретується як наявність у індивіда вербальної агресії, що корелює з даними тесту Басса-Даркі ($r_s=0,36$, при $p \leq 0,05$). Розташування фігури тварини ближче до верхнього краю листа у малюнках цієї групи досліджуваних свідчить про високу самооцінку, незадоволення особистим

становищем в соціумі, недостатнє визнання з боку оточуючих, претензії на самоствердження. Можна припустити, що саме ці обставини відіграють істотне значення в детермінації їх агресивної поведінки. В малюнках підлітків спостерігається положення голови тварини в анфас, яке вважається за егоцентризм. На голові тварин значну увагу привертає наявність вух, що трактується прямо: зацікавленість в інформації, залежність від думки оточуючих

Загрозливий вигляд тварин у високоагресивних підлітків свідчить про ворожий характер їх агресії. Незадоволення своїм положенням в соціумі становить їх в опозицію до нього. Це може бути також результатом ураженого самолюбства, неадекватного, а іноді мінливого самосприйняття, яке залежить від зовнішньої ситуації, думки інших. Агресивний захист від оточуючих демонструється промальовуванням гострих кутів, шипів, кігтів. В майже половині випадків така агресія спрямована проти вищих осіб (вчителів, батьків, інших дорослих або ровесників з вищим соціальним статусом) – шипи направлені вгору. Рідше зустрічаються варіанти недиференційованого порядку – готовність до захисту у будь-якій ситуації, коли гострі кути та шипи розташовані збоку.

Нами був зафіксований ряд суттєвих розбіжностей в малюнках підлітків з високим рівнем прояву агресії за статевою ознакою. Так, для хлопців з високим рівнем агресії характерним є вимальовування тварин в повний зріст, часто з постановою тварини в положення прямоходіння (грунтовність), яскраво вираженим егоцентризмом (голова „анфас”). Багато образів тварин у хлопців є явно запозиченим з відео- та мультиплікаційних фільмів, що вказує на їх захопленість фільмами жахів та фантастикою, а також на інфантилізм та обмеженість творчого потенціалу. Ще одна особливість, що звертає на себе увагу малюнках високоагресивних хлопців – затемнення ліній, сильний тиск олівця. В інтерпретації тесту – це наявність страху, тривоги, підозрливості, що вказує на існуючу залежність між тривожним, неврівноваженим станом та агресивною реакцією.

Дівчата цієї групи в малюнках зосереджують увагу не на постаті тварини, а на її обличчі, в чому простежується їх зацікавленість своєю зовнішньою привабливістю, що не суперечить особливостям розвитку жіночої статі цього віку. Дівчата супроводжують свої малюнки підкресленим вимальовуванням очей з довгими віями та додатковими елементами: бантами, ланцюжками, крилами, що вказує на наявність демонстративності, схильності до звертання на себе уваги, манірності. Їх тварини ще більш реалістичні, ніж у хлопців. Найчастіше зустрічається в малюнках образ кішки, до того ж максимально наближений до оригіналу. Проекція хитрої, іноді хижої жіночої суті саме з цією твариною, бере початок ще з усної народної творчості, а агресивний характер малюнків дівчат з високим рівнем прояву агресії підкреслюється наявністю гострих кігтів, кліків та зубів.

Подібні ознаки присутні і в малюнках підлітків з середнім рівнем прояву агресії. Частина з них має чітку перевагу агресивного симптомокомплексу тесту. Очевидно, їх помірний рівень прояву агресії за тестом Басса-Дарки є результатом прихованості ними своїх агресивних намірів або прагненням їх контролювати. Інші мають поодинокую представленість агресивних тенденцій у малюнку або їх повну відсутність. Характерним для цієї групи підлітків є зміщення малюнку вгору (завищена самооцінка) або вниз (занижена самооцінка), міцність опорної частини тіла (грунтовність), елементи прикрас (демонстративність), затемнення ліній контуру (тривожність). Суттєві відмінності в цій групі підлітків спостерігаються за статевою ознакою: у хлопців кількість агресивних критеріїв малюнків вище, ніж у дівчат. Крім того, малюнки хлопців частіше супроводжуються ознаками тривожності (затемнення контуру фігури малюнка, підкреслена райдужна оболонка очей), що є свідченням того, що їх агресивні прояви є переважно захисною реакцією на протидію та загрозу, або компенсацією невпевненості, почуття неповноцінності. В малюнках дівчат чітко простежується демонстративність, прагнення до звертання на себе уваги, що підкреслюється дорисовкою вій, стрічок, крил, тощо. Як у хлопців, так і у дівчат малюнки супроводжуються прорисовуванням зубів, що свідчить про перевагу

вербального характеру їх агресії, що також збігається з даними тесту Басса-Даркі (коефіцієнт кореляції між ними $r_s = 0,42$, при $p \leq 0,01$).

Для підлітків з низьким рівнем прояву агресії характерний нейтральний малюнок тварин. Про неворожий характер малюнка свідчить вигляд тварини в цілому, а також відсутність знарядь нападу (рогів, кігтів, кликів). Інфантилізм властивий і цій групі підлітків: їх персонажі здебільшого реальні тварини з деякими додатковими елементами (коники з крилами, коти з велетенськими вухами тощо). Схильність до прикрас спостерігається й у дівчат з низьким рівнем прояву агресії, але без чіткого супроводження малюнка вимальюванням зубів, кігтів (або гострих нігтів). В цілому образи їх тварин веселі та охайні.

На нашу думку, методика «Неіснуюча тварина» може виступати дієвим прогностичним інструментарієм при дослідженні агресивних намірів підлітків, особливо, коли вони приховані.

Висновки до другого розділу

Проведене нами емпіричне дослідження, дозволило вивчити специфіку проявів агресивності у підлітковому віці та виокремити **психологічні особливості** особистісних проявів агресії дівчат-підлітків, схильних до протиправної поведінки.

Результати емпіричного дослідження дозволяють стверджувати, що найбільша динаміка прояву агресії у бік зростання відбувається при переході від молодшого до середнього підліткового віку. Підлітки схильні до протиправної поведінки, з високим рівнем прояву агресії мають чітко виражений ворожий характер агресії. Незадоволення своїм положенням в соціумі становить їх в опозицію до нього. Помірний рівень прояву агресії є, очевидно, результатом прихованості ними своїх агресивних намірів або прагненням їх контролювати.

За результатами опитування виявилось, що для дівчат найбільш характерними є такі вербальні агресивні прояви як скарги, наклепи, образи, плітки, наговори, а для хлопців – лайка (часто нецензурна), обзивання, а також фізична агресія.

Побічні ж агресивні дії в незначній мірі, але мають перевагу у дівчат. Більш значна різниця простежується у виборі дівчатами образи як агресивної форми взаємодії, а також у дівчат-підлітків показники прояву почуття провини є вищими ніж у хлопців, що ймовірно пов'язано з більш вираженою чутливістю, емоційністю дівчат, схильністю до самозвинувачення.

У результаті застосування проєктивної методики нами було зафіксовано ряд суттєвих розбіжностей в малюнках підлітків з високим рівнем прояву агресії за статевою ознакою. Так, для хлопців-підлітків з високим рівнем агресії характерним є яскраво виражений егоцентризм, інфантилізм та обмеженість творчого потенціалу, наявність страху, тривоги, підозрілість, неврівноваженість. Дівчата-підлітки цієї групи частіше зосереджують увагу на своїй зовнішності, привабливості, що не суперечить особливостям розвитку жіночої статі цього віку. Дівчата частіше супроводжують свої малюнки підкресленим вимальовуванням очей з довгими віями та додатковими елементами: бантами, ланцюжками, крилами, що вказує на наявність демонстративності, схильності до звертання на себе уваги, манірності. Найчастіше зустрічається в малюнках образ кішки, агресивний характер малюнків дівчат з високим рівнем прояву агресії підкреслюється наявністю гострих кігтів, кликів та зубів.

Агресія дівчат-підлітків відрізняється від чоловічої не лише кількісними показниками, а й характером прояву, що вказує на складність статеворольових відмінностей у розвитку сучасних підлітків. На наш погляд, підсилення образу сильної, незалежної жінки засобами масової інформації та суспільними вимогами відбивається в свідомості дівчини-підлітка принаймні бажанням відповідати маскулінному зразку, що веде до викривлення статеворольової поведінки, а відтак збільшується ризик проявів протиправної поведінки.

ВИСНОВКИ

Протиправна поведінка – поведінка особи, яка порушує встановлені та регульовані суспільством правові норми та об'єктивно завдає шкоди окремим

особам, спільнотам, установам та суспільству в цілому. Поняття «протиправна поведінка» поєднує знижену злочинну поведінку зі злочинним (злочинним) порушенням закону та злочином – порушенням безкарності. Набуття злочину зумовлене рядом суб'єктивних та об'єктивних факторів, у різних контекстах: органічному, особистому, соціальному та безособовому, які дуже тісно пов'язані між собою.

Особисті передумови розвитку протиправної поведінки включають такі особливості темпераменту, пізнавальної та емоційної волі, характеру, світогляду, мотивації та цінностей дитини, які роблять її чутливою до психотравмуючих ситуацій та її здатності знижувати опірність соціальне суспільство. впливати та знаходити законні шляхи їх подолання.

До основних видів злочинної поведінки належать прояви корисливості – злочини, злочини, пов'язані з бажанням отримати гроші, гроші чи майно (крадіжка, розбій, захист); агресивна спрямованість - дії проти особистості (образа, вандалізм, побиття). Тобто психологічною ознакою делінквентної поведінки зазвичай є агресія.

Агресивна поведінка – це форма девіантної поведінки, що проявляється в агресивності з певною постійністю в різних ситуаціях і деструктивними діями, ціль яких – заподіяння шкоди чи образи оточуючим.

У підлітковому віці агресивна поведінка підсилюється та змінюється за характером проявів, що обумовлено перехідними аспектами від дитинства до дорослості. Підліток виходить на якісно нову соціальну позицію, яка формує її свідоме ставлення до себе як дорослого. Збільшується невідповідність між психічним і фізіологічним розвитком, що веде до інтенсивних суперечок з оточенням. Більшість науковців наголошують на тому, що незалежно від віку, у хлопців усі форми агресивної поведінки виражені більше, ніж у дівчат. Однак, останнім часом засоби масової інформації засвідчують зростання частоти проявів жорстокості дівчат.

Проведене нами емпіричне дослідження, дозволило вивчити специфіку проявів агресивності у підлітковому віці та виокремити **психологічні особливості**

особистісних проявів агресії дівчат-підлітків, схильних до протиправної поведінки.

Результати емпіричного дослідження дозволяють стверджувати, що найбільша динаміка прояву агресії у бік зростання відбувається при переході від молодшого до середнього підліткового віку (12-13 років).

Підлітки схильні до протиправної поведінки, з високим рівнем прояву агресії мають чітко виражений ворожий характер агресії. Незадоволення своїм положенням в соціумі становить їх в опозицію до нього. Помірний рівень прояву агресії є, очевидно, результатом прихованості ними своїх агресивних намірів або прагненням їх контролювати.

За результатами опитування виявилось, що для дівчат-підлітків схильних до протиправної поведінки найбільш характерними є такі вербальні агресивні прояви як скарги, наклепи, образи, плітки, наговори, а для хлопців – лайка (часто нецензурна), обзивання, а також фізична агресія. Побічні ж агресивні дії в незначній мірі, але мають перевагу у дівчат. Більш значна різниця простежується у виборі дівчатами-підлітками образи як агресивної форми взаємодії, а також у них показники прояву почуття провини є вищими ніж у хлопців. Це, на нашу думку, ймовірно пов'язано з більш вираженою чутливістю, емоційністю дівчат, схильністю до самозвинувачення.

У результаті застосування проєктивної методики нами було зафіксовано ряд суттєвих розбіжностей в малюнках підлітків з високим рівнем прояву агресії за статевою ознакою. Так, для хлопців-підлітків з високим рівнем агресії характерним є яскраво виражений егоцентризм, інфантилізм та обмеженість творчого потенціалу, наявність страху, тривоги, підозрілість, неврівноваженість. Дівчата-підлітки цієї групи частіше зосереджують увагу на своїй зовнішності, привабливості, що не суперечить особливостям розвитку жіночої статі цього віку. Їм притаманна демонстративність, схильність до звертання на себе уваги, манірність. Найчастіше зустрічається в малюнках образ кішки. Агресивний характер малюнків дівчат з високим рівнем прояву агресії підкреслюється наявністю гострих кігтів, кліків та зубів.

Агресія дівчат-підлітків відрізняється від чоловічої не лише кількісними показниками, а й характером прояву, що вказує на складність статевої ролі у розвитку сучасних підлітків. На наш погляд, підсилення образу сильної, незалежної жінки засобами масової інформації та суспільними вимогами відбивається в свідомості дівчини-підлітка принаймні бажанням відповідати маскулінному зразку, що веде до викривлення статевої поведінки, а відтак збільшується ризик проявів протиправної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алмазов Б.Н. Психическая средовая дезадаптация несовершеннолетних. – Свердловск: СГУ, 1986. – 205 с.

2. Байярд Р.Т., Байярд Дж. Ваш неспокійний підліток. Сім'я і школа. М., 1995 – 360с.
3. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль: Пер. с англ. – СПб.: Прайм - ЕВРОЗНАК, 2001. – 512 с.
4. Барко В. І. Психолого-педагогічна діагностика творчого потенціалу особистості: [Методичні рекомендації для практикуючих психологів] / Барко В. І., Панок В.Г. – Київ – Тернопіль: Видавничий відділ ТЕІПО, 2000. 300 с.
5. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб.: Питер, 1997. – 356 с.
6. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій. -К.,2006.-388 с.
7. Богомолова М. Ю. Делінквентна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема / М. Ю. Богомолова // Пед. науки : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 59. – С. 357–362.
8. Димитров А. В. Основы пенитенциарной психологии / А. В. Дмитров, В. П. Сафронов. – М. : Моск. психол.-соц. ин-т, 2003. – 176 с.
9. Докторович М. О. Делінквентна поведінка особистості: факторний аналіз / М. О. Докторович // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського [збірник наукових праць]. – Миколаїв: ТОВ фірма “Гліон”, 2018. – Т. 2. – Вип. 4. – С. 65–68.
10. Говорун Т.В. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції: Дис. ...д-ра психол. наук: 19.00.07. – К.: 2002. – 409 с.
11. Коломинський Я.Л., Панько Е.А., Ігумнов С.А. Психологічний розвиток дітей в нормі і патології: психологічна діагностика, профілактика і корекція. – СПб.: Пітер, 2004 – 480 с.
12. Кон І.С. Психологія ранньої юності: Книга для вчителя – М.: Просвіта, 1989 – 255 с.
13. Левин К. Разрешение социальных конфликтов. - СПб, 2000. Ліфарева Д. Психологія особистості: Навчальний посібник – Київ: Центр навчальної літератури, 2003 – 240 с.
14. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: Навч. посіб. — К.: ВПУ “Київський університет”, 2002. — 308 с.

15. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Евразия, 1999. – 478с.
16. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения: учебное пособие / В. Д. Менделевич. – СПб.: Речь, 2005. – 445 с.
17. Орбан -Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. Підручник: У 2 кн. Кн. 1. Соціальна психологія особистості і спілкування. – К.: Либідь, 2004 – 576с.
18. Основы практической психологии / Панок В., Титаренко Т, Чепелева Н. та ін. – К.: „Либідь”, 1999. – 534 с.
19. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. – Самара: Изд. „БАХРАХ”, 1997. – 672 с.
20. Практическая психология в тестах, или как научиться понимать себя и других / Сост. Р.Римская, С.Римский. – М.: АСТ-Пресс, 1998. – 394 с.
21. Психология подростка. Полное руководство /Под ред. А.А.Реана. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 432 с.
22. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: проблемы становления личности / Х. Ремшмидт. – М. : Мир, 1994. – 320 с.
23. Романовська, Д. Психологічна картина причин та наслідків соціальної та шкільної не адаптованості / Діана Романовська, Лілія Боярин // Соціальний педагог (Шк. сві.). 2016. - №9. – С. 15-21.
24. Соколов В. Превентивне виховання школярів // Сільська школа. – 2018. – N 21-22. С. 7.
25. Ткаченко Л. Превентивна освіта // Директор школи. – 2010. – N 33. С. 12-18.
26. Тисячна, О. Схильність неповнолітніх до правопорушень / Ольга Тисячна // Соціальний педагог (Шк.світ). 2017. - №3. С.21-23.
27. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. М.: Московский психолого- социальный институт: Флинта, 2003. – 96с.
28. Словник практичного психолога / Під ред. С.Ю. Головін – Мінск: Харвест, М.: “Видавництво АСТ”, 2003 – 800 с.
29. Социальные отклонения / под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Юридическая литература, 1989. – 213 с.

30. Смирнова Т.П. Психологічна корекція агресивної поведінки дітей. Серія “Психологічний практикум”. – Ростов н/Д: “Фенікс”, 2004 – 160 с.
31. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки навчальний посібник – К.: Академвидав. 2005 – 520 с.
32. Чуносів М. О. Класифікація видів делінквентної поведінки як теоретична проблема / М. О. Чуносів // Комп’ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво. – 2013. – № 11. – С. 158–161.
33. Фельдштейн Д.И. Проблемы возрастной и педагогической психологии. / Д.И. Фельдштейн – М.: ППА, 1995. – 386 с.
34. Фрейд А. Психопатология детства. Пер. с нем. / А. Фрейд – М.: Изд. дом NOTABENE, 2000. – 224 с.
35. Шапарь В.Б., Тимченко А.В., Швидченко В.Н. Практична психологія. Інструментарій. – Ростов н/Д: видавництво “Фенікс”, 2002 – 688 с.
36. Шмелев А. Г. Делинквентное поведение / А. Г. Шмелев // Основы психодиагностики : учеб. пособ. – М., Ростов н/Д: Феникс, 1996. – С. 383–401.
37. Эльконин Д.Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте // Вопросы психологии. – 1971. – №4. – С.6-20.
38. Эриксон Э. Детство и общество: Пер. с англ. – СПб.: Ленато, АСТ, Фонд „Университетская книга”, 1996. – 592 с.
39. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник / О. Л. Христук. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – 192 с.
40. Хелл Л., Зіглер Д. Теорії особистості – 3-тє вид. СПб.: Пітер 2004 – 607 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ВАЖКОВИХОВНОГО ПІДЛІТКА

(заповнюється класним керівником)

Прізвище учня _____ ім’я _____
Клас _____ школа _____

Просимо Вас на основі власних спостережень відповісти на запитання, які пропонуємо.

1. Склад сім'ї (перерахувати) _____
2. Характер поведінки підлітка в школі _____
3. Найбільші типові проявлення недисциплінованості _____
4. Які заходи впливу застосовувались до учня у школі батьківським комітетом
педрадою _____
інспекцією в справах неповнолітніх _____
ще ким назвіть: _____
5. Успішність за останню четверть (предмет та оцінка) _____
6. Відношення до учня (які предмети найбільше любить, які ігнорує чому _____
7. Відношення до трудової діяльності _____
8. Які громадські доручення виконує в школі _____
9. Яке положення займає в класному колективі, взаємовідносини з товаришами _____
10. Відношення класного керівника до учня _____
11. Чим особливо цікавиться _____
12. Які гуртки, спортсекції відвідує _____
13. Що читає _____
14. Яку професію хоче вибрати _____
15. Як виконує обов'язки учня _____
16. Позитивні риси характеру _____
17. Негативні риси характеру _____
18. Чим займається у вільний час _____
з ким його проводить _____
19. Що на Вашу думку допоможе в виправленні цього учня _____

ДОДАТОК Б.

Напрямки превентивної роботи з підлітками схильними до протиправної поведінки

<i>Прояв девіантності</i>	<i>Зміст превенції</i>	<i>Форми і методи роботи</i>	<i>Учасники виховного процесу</i>	<i>Очікуваний результат</i>
---------------------------	------------------------	------------------------------	-----------------------------------	-----------------------------

Неуспішність	Формування мотивацій й стимулювання навчальної діяльності	1)ігрова корекція; 2)психотерапія; 3)бесіди	Вчителі, учні, батьки	Подолання неуспішності мобілізація внутрішніх ресурсів
Вчинення проступків	Привчання до дисципліни	1)індивідуальна робота; 2)позитивний приклад; 3)самовиховання 4)тренінги	Педагоги, психолог, учні	Формування дисциплінованості
Участь у діяльності негативної групи асоціального спрямування	Переорієнтація спрямованості групи, залучення до членства в групах соціального спрямування	1)реалізація методів формування суспільної свідомості; 2)індивідуальна та групова робота; 3)навіювання	Батьки, педагоги, учні	Членство в групі соціальної спрямованості
Негативне ставлення до батьків	Зміна ставлення до батьків	1)сімейна психотерапія; 2)переконання; 3)психоаналіз	Батьки, діти, психолог	Повага, любов до батьків
Конфліктність у взаєминах з ровесниками	Створення сприятливих умов для налагодження стосунків	1)соціально-психологічний тренінг; 2)педагогічний експеримент; 3)колективна робота	Учні, психолог	Налагодження товариських взаємовідносин

